

РЕЦЕНЗІЯ

доктора юридичних наук, професора, професора кафедри теорії та історії
держави і права Університету «КРОК»
Скоморовського Віталія Богдановича
на дисертацію Шевцової Альони Володимирівни
на тему «Співвідношення права та закону в українській правовій
традиції», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії галузі
знань 08 «Право» зі спеціальності 081 «Право»

Актуальність обраної теми дисертації. Оскільки в сучасній Україні тривають реформаційні процеси в правовій сфері, оскільки існує необхідність їх поглиблення в напрямі ствердження гуманістичного виміру, концентрованим вираженням якого є принцип верховенства права, оскільки існує необхідність використання національної правової спадщини в якості засад правового реформування, то теоретичне розроблення, осмислення зазначеної дисертаційної проблеми нині на часі. Відмова від легістських засад правового життя, які втілюють державоцентризм, і перехід на природно-правові засади для сучасного українського суспільства є необхідністю, і теоретики права здатні зробити свій посильний внесок у ці зміни. Щоб правова система була стимулюючим чинником правового розвитку, а не гальмівним, вона має ґрунтуватися на юридичній (природно-правовій) доктрині, яка в нинішній Україні так і не знайшла свого застосування на практиці, чим і пояснюється в значній мірі неможливість реалізації принципу верховенства права. Дисертанткою піднято в роботі проблему ствердження природно-правової доктрини, що безумовно підсилює актуальність теми.

Окрім цього, Україна прагне доєднатися до європейського правового простору, євроінтегруватися, тому розроблення проблеми співвідношення права та закону в національній правовій традиції не може не бути актуальним.

Актуальність теми дисертації зумовлюється також тим, що проблема співвідношення права і закону в українській правовій традиції не знайшла поки що свого цілісного висвітлення в нашому правознавстві, тому доробок А. В. Шевцової є її посильним внеском у заповнення цієї прогалини в правничій галузі вітчизняної науки. Отже, дана тема дисертаційного дослідження сформульована науково коректно, є актуальною і своєчасною.

Дисертаційну роботу проведено в межах науково-дослідної теми кафедри теорії та історії держави і права Вищого навчального закладу «Університет економіки та права «КРОК» – «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення прав людини та дитини в умовах розбудови правової, демократичної, соціально-орієнтованої держави з широко розгалуженими інститутами громадянського суспільства» (номер державної реєстрації: 0118U001384).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. У результаті ґрунтовного аналізу змісту наукових публікацій та дисертаційного дослідження Альони Шевцової можна зробити висновок про те, що наукові висновки та практичні рекомендації, сформульовані дисертанткою, є аргументованими та обґрунтованими, носять достовірний характер. Цьому посприяла структура

дисертації, яка обумовлена прагненням авторки логічно та послідовно висвітлити наявний матеріал дослідження.

Для глибокого висвітлення зазначеної дисертаційної проблеми авторка сформувала відповідну методологічну базу, яка цілком забезпечує об'єктивне розроблення проблеми співвідношення права та закону в українській правовій традиції. Авторка роботи використовує принцип взаємодоповнюваності методів, що забезпечує їй цілісність бачення предмета дослідження. В роботі використано низку методів філософського плану, зокрема природно-правового підходу, який дав можливість авторці відрізнити право від закону, принцип верховенства права від принципу законності, розкрити сутнісні риси верховенства права, показати природно-правовий характер української правової традиції тощо. Аксиологічний підхід дав можливість побачити верховенство права, європейські стандарти права, українську правову традицію як феномени, що втілюють загальнолюдські духовні цінності, що нерозривно пов'язані з культурним виміром людського буття, передусім з моральними цінностями та принципами. Застосовано також загальнонаукові та спеціально-правові методи. Застосувавши принцип поліметодологізму, дисертантка змогла забезпечити всебічність та глибину висвітлення предмета дослідження. Продуктивно було використано дисертанткою герменевтичний метод при визначенні концептів верховенство права, стандарти права, природне право, права людини, принцип пропорційності, трактуванні складових верховенства права, аналізі доктрини природного права, поглядів українських мислителів різних епох на співвідношення права та закону, обмеження державної влади, справедливого суду тощо.

Безумовно заслуговує на підтримку концептуальна основа дослідження. Вона багата і складна, що характерно для робіт, виконаних на перетині таких галузей правничого знання як філософія, теорія права, історія права України, конституційне право України. Цією складністю досліджуваної проблеми зумовлено і те, що окремі положення роботи носять дискусійний характер і вимагають додаткових пояснень під час захисту роботи.

Не можна не згадати окремо про джерельну базу дослідження. У роботі використано широке коло українських та зарубіжних джерел, нормативно-правових актів. Загалом кількість використаних джерел свідчить про ґрунтовну наукову та аналітичну роботу авторки в ході написання дисертаційної роботи.

Ретельне ознайомлення із змістом рецензованої дисертації, науковими публікаціями автора дало підстави констатувати відсутність в роботі положень, які можуть свідчити про порушення академічної доброчесності.

Оцінка змісту дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків до кожного розділу й загальних висновків, списку використаних джерел.

У *Вступі* обґрунтовано актуальність та ступінь дослідження дисертаційної проблеми, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, охарактеризовано мету й задачі, об'єкт, предмет і методи дослідження; висвітлено положення, що містять елементи наукової новизни та практичне значення одержаних результатів; наведені дані про їх апробацію та впровадження, а також щодо публікацій, структури й обсягу роботи.

У Розділі 1 «Ступінь наукового опрацювання проблеми співвідношення права та закону в українській правовій традиції та методологічні засади її дослідження» розкрито наукові підходи та концепції, які складуть теоретичне підґрунтя дисертаційного дослідження, а також сформовано методологічні засади для висвітлення проблеми співвідношення права та закону в контексті української правової традиції.

У Розділі 2 «Право та закон з позицій основних правових парадигм: законницької та природно-правової» висвітлено проблему розуміння права та закону з позицій основних правових доктрин: законницької (легістської) та природно-правової (юснатуралістичної), показано безпідставність ототожнення права та закону та відриву правового змісту від форми.

У Розділі 3 «Особливості співвідношення права та закону в українській правовій традиції від княжої України до новітньої доби» розкривається співвідношення права та закону в українській правовій традиції епохи домодерну, модерну та новітньої доби. Підкреслено таку особливість українського правового розвитку як єдність правових норм, форм права та моральних уявлень народу, а, отже, і принципів природного права, які втілюють та виражають фундаментальні засади людського буття. Обґрунтовано, що природно-правова парадигма, стрижнем якої є загальнолюдські цінності, є органічною, сутнісною рисою національної правової традиції, наголошено на необхідності її використання та розвитку в правовому реформуванні сучасної України.

Загалом ступінь обґрунтованості наукових висновків та практичних рекомендацій, сформульованих у дисертаційному дослідженні, є доволі високим. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до встановлених вимог, містить наукові висновки та пропозиції щодо вдосконалення правореалізації та законотворчості.

Достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій в даному дисертаційному дослідженні не дає підстав для сумнівів. Достовірність наукових положень, висновків та рекомендацій обумовлюється продуманою структурою роботи, правильно обраною методологією, відповідною концептуальною основою, ґрунтовним аналізом джерельної бази.

Оцінка новизни результатів наукового дослідження. Наукові висновки та практичні пропозиції авторки є новими, достовірними та належно обґрунтованими. За характером та змістом розглянутих питань дана робота є першим в українській теоретико-правовій науці комплексним дисертаційним дослідженням проблеми співвідношення права та закону в українській правовій традиції. На підставі проведеного дослідження дисертаційної проблеми авторкою сформульовано низку положень, узагальнень, ідей, висновків, що містять елементи наукової новизни і виносяться на захист. Зокрема:

вперше:

з'ясовано, що саме на підставі усталеної природно-правової парадигми в українській правовій традиції дослідження співвідношення права та закону в її межах є можливим, а природно-правовий підхід став провідним у дослідженні дисертаційної проблеми.

У роботі обґрунтовано, що залежно від правової доктрини, від розуміння права форма і зміст права традиційно протиставлялися. В легістській доктрині

форма права відірвана від змісту, їй відводиться значно важливіше місце, аніж змісту, і вона ототожнюється з державною волею. Сучасне правове мислення, яке пронизане природно-правовими ідеями та цінностями, долає протиставлення права та закону, змісту та форми. Внаслідок цього право являє собою єдність, форми і змісту, які є умовами його буття, і завдяки цій єдності воно отримує свою якісну визначеність.

Дисертанткою з'ясовано, що право княжої України та епохи модерну являло собою «юридизовану мораль», напрацьовану всім суспільством. Поряд із природно-правовою парадигмою, співіснували окремі фрагментарні прояви елементів законницької доктрини: спостерігався відрив правового змісту від форми, домінування форми над правовим змістом у виді неправових указів, несправедливих договорів, судових рішень, наявність у різних формах права довільно-владного змісту тощо.

В роботі слушно зроблено висновок, що законницька парадима як альтернатива природно-правовій, по мірі посилення російської колонізації українських земель, витісняє російським законодавством, що являло собою втілення необмеженої влади царя, форми українського права, їх юридизовану мораль, природно-правову парадигму. Українська правова ідеологія, національна правосвідомість продовжують розвиваються в юснатуралістичному руслі, проте нормативна реальність та правозастосовна практика посутньо всебільше втілюють риси законницької доктрини. Закон із довільно-владним змістом, стає домінуючим в українській правовій реальності, яка все більше втрачає ознаки правової і перетворюється на законницьку реальність. Наголошено, що неофіційна українська правова система співіснувала у пригніченому вигляді із офіційною російською законницькою системою.

Авторка обґрунтувала положення, що в епоху українського модерну вченими активно розробляється проблема єдності правової форми та змісту, права та закону, критеріїв правності закону. Цікавою та потрібною ідеєю, що була напрацьована авторкою, є ідея правності як критерію, що втілює правову якість закону, має свої витoki у духовно-культурній природі людського буття і полягає у відповідності змісту закону зміслу та цінностям права, його принципам, природним правам людини.

Дисертантка з'ясувала, що разом зі знищенням української державності у XVIII - XIX ст. відбулося знищення української правової системи, і запровадження російської та австрійської, ґрунтованих на законницькій парадигмі, чужій українцям. Закон із довільно-владним змістом став джерелом агресії проти людини і народу. Стверджувалися провідні ідеї легізму: тотожність права та закону; ідея вищості форми над правовим змістом, ідея держави і самодержця як найвищих цінностей; принцип законності як основа відносин органів влади і підданих тощо.

Авторка показала, що більшість російських вчених-юристів у XVIII - XIX ст., досліджуючи проблему правового розвитку, займали позиції позитивізму, наголошуючи на верховенстві позитивного (державного) закону, а не права, нехтуючи проблему права та справедливості, прав і свобод людини, заперечуючи саму ідею природного права, оголошуючи закон і самодержавну волю первинними стосовно людини і народу. Українські науковці, мислителі

постійно піднімають проблему прав і свобод людини і громадянина, громади і народу, обстоюють загальнолюдські цінності, осмислюють питання відносин людини, громади, держави тощо. Права природні мисляться, як правило, первинними і визначальними стосовно закону як позитивного права. І в цьому плані українська правова думка є значно прогресивнішою, справді європейською порівняно з російською.

Шевцовою А.В. обґрунтовано висновок про те, що в контексті природно-правової парадигми мислителями XIX – поч. XX ст. розмежовуються право та закон, розробляється вчення про позитивне право як штучне, державно-владне явище, на противагу природному праву як духовно-культурному феномену, що втілює загальнолюдські цінності, що є водночас смисловими характеристиками права, що існує в розмаїтті національних форм; закони диференціюються на справедливі, правові, та неправові, несправедливі, – роздиференціація здійснюється за ціннісною основою. Розвивається ідея, що справедливим законам має бути підкорена державна влада та всі правовідносини, тобто розробляється ідея верховенства права.

Окрім сказаного вище, авторкою удосконалено положення про те, що, оскільки європейська правова ідентичність є не субстанцією, а режимом співіснування, то українцям для ідентифікації себе як європейського народу треба відмовитися від легістських принципів та цінностей, бо вони діаметрально протилежні європейській правовій ідентичності, європейським стандартам права, які є юснатуралістичними; ідея про національну правову традицію як основу правової ідентифікації народу, фундаментальну засаду його правового розвитку.

В роботі Шевцової А.В. дістало подальший розвиток: положення, що неправовий закон, який заперечує цінності та смисли права, появляється в результаті нехтування їх законодавцем, владного довільно-свавільного конструювання його змісту, що зумовлює дисбаланс інтересів та правовідносин тощо, тому необхідні механізми запобігання появі таких нормативних актів; твердження, що природно-правовий характер української правової традиції в княжу добу та епоху модерну був зумовлений типом раціональності, нерозривно пов'язаної зі своїм буттєвим корінням – одухотвореної раціональності, що домінувала на тогочасних українських землях.

Наукове та практичне значення одержаних результатів.

Ідеї, узагальнення, висновки, зроблені у дисертаційному дослідженні, можуть бути використані:

- у *правореалізаційній діяльності* – впровадження конкретних висновків дисертації про співвідношення права та закону в національній правовій традиції сприятиме зростанню ефективності правозастосовної діяльності, правового регулювання, правозахисної політики сучасної України;

- у *нормотворчій правовій діяльності* – для вдосконалення законодавчої діяльності, розробці концептуальних засад нормативно-правових актів різних рівнів, зближення, гармонізації українського законодавства та законодавства ЄС тощо;

- в *науково-дослідній діяльності та в освітньому процесі* – для творчого розвитку та наступного поглиблення зазначеної проблематики; визначення

шляхів вирішення низки теоретичних та практичних аспектів співвідношення права та закону; правового реформування в сучасній Україні, реалізації принципу верховенства права в українській законодавчій та правозастосовній діяльності тощо; при підготовці підручників та навчальних посібників.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях. Основні положення та висновки дисертації знайшли своє відображення в 12 публікаціях, 4 статті з них вийшли у виданнях, визначених МОН України як фахові, 2 – у науковому періодичному виданні інших держав, 1 – у науковому виданні Scopus, 5 – тези доповідей на науково-практичних конференціях.

Змістове наповнення, перелік та кількість публікацій, апробація результатів дисертації відповідають встановленим вимогам.

Відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертація Шевцової Альони Володимирівни відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261, та вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44. Оформлення дисертації відповідає вимогам оформлення дисертацій, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40. Порушень академічної доброчесності в дисертації та наукових працях, в яких представлено результати дисертації, не виявлено.

Аналіз дискусійних положень та основні зауваження. В цілому, позитивно оцінюючи актуальність, обґрунтованість, достовірність, наукову новизну, наукове та практичне значення проведеного Шевцовою Альоною Володимирівною дисертаційного дослідження, слід звернути увагу на дискусійні моменти і висловити зауваження щодо окремих положень роботи:

1. В роботі виразно простежується дослідження дисертаційної проблеми крізь призму легістського та юснатуралістичного підходів, які постають діаметрально протилежними. Хотілося б почути, як авторка роботи ставиться до інтегрального підходу. Чи можна було використати його в даному дослідженні?

2. Авторка обґрунтовує в дослідженні положення про те, що всі українські мислителі різних епох, працюючи в руслі природно-правової парадигми, розвивали ідею верховенства права, формували, фактично, сучасну українську доктрину верховенства права. Який зміст вкладає авторка у концепт верховенство права? Чи є сенс говорити про те, що вчення про верховенство права формувалося ще в княжій Україні чи загалом в епоху українського домодерну?

3. При дослідженні теми дисертаційної роботи визначено доволі добрі методологічні засади, застосовано чимало методів та підходів. Їх треба було поєднати, зробити взаємодоповнюваними. Поясніть детальніше, як Ви це зробили, щоб загалом отримати у підсумку очікуваний результат?

Висловлені зауваження спрямовані на уточнення пропозицій автора і виявлення дискусійних моментів, не стосуються концептуальних положень

дисертації, а тому не впливають на її загальну позитивну оцінку. Результати дисертації Шевцової А. В. мають як теоретичне, так і практичне значення, можуть бути використані у наступних науково-теоретичних дослідженнях та практичній діяльності.

Загальний висновок та оцінка дисертації. Дисертація Шевцової Альони Володимирівни на тему: «Співвідношення права та закону в українській правовій традиції» є самостійним, цілісним, логічно сформованим та завершеним науковим дослідженням, яке містить висновки та положення, наповнені елементами новизни, які спрямовані на вирішення проблемних питань юридичної теорії та практики сучасної України. Це дає підстави стверджувати про достатній рівень науковості та обґрунтованості сформульованих автором у дисертації наукових суджень, положень, висновків і рекомендацій.

На основі ґрунтовного дослідження змістовного наповнення дисертаційного дослідження можна констатувати про відсутність порушень вимог академічної доброчесності та порушень вимог до змісту та оформлення дисертаційних робіт. Зроблені у дисертації посилання на використані джерела оформлені належним чином.

За актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною цінністю здобутих результатів дисертація Шевцової Альони Володимирівни відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261, пп. 6, 7, 8 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Відповідно, за результатами публічного захисту Шевцова Альона Володимирівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», а її дисертація заслуговує на позитивну оцінку.

Рецензент:

д.ю.н., професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Університету «КРОК»

Віталій СКОМОРОВСЬКИЙ

Підпис Віталія СКОМОРОВСЬКОГО засвідчую
Директор департаменту кадрів Вищого навчального закладу
Університет економіки та права "Крок"
Олександра ПАЛАНЮК
01 2024 р.